

KOMPASSI-PROJEKTI – AMMATILLISELLA KUNTOUTUKSELLE KOHTI TYÖELÄMÄÄ

Kompassi-projekti ja sen lähtökohdat

Ammatillinen kuntoutus voi tutkimusten mukaan toimia sekä väylänä työelämään ja työhön että väylänä työkyvyttömyyseläkkeelle. Simo Mannila (1993) kuvasikin ammatillista kuntoutusta eräänlaisena seulontamekanismina, joka saattaa osan kuntoutujista takaisin työhön, mutta auttaa toisia päättämään työuransa yhteiskunnallisesti hyväksyttävien keinoin. Hänen tutkimuksensa kohdistui erityisesti pitkään työtöminä olleiden elämäntilanteisiin.

Ammatillisen kuntoutuksen seulova piirre käy ilmi useissa kotimaisissa ja pohjoismaisissa seuranta- tai vaikuttavuustutkimuksissa. Esimerkiksi Kelan ammatilliseen kuntoutukseen osallistuvista siirtyy merkittävä osa eläkkeelle seurantajakson pidetessä (Lind ym., 2009; Suikkanen ym., 2010; ks. myös Lind ym. 2013). Myös useiden ruotsalaisten tutkimusten mukaan ammatilliseen kuntoutukseen osallistuneista huomattava osa siirtyy työkyvyttömyyseläkkeelle (esim. Ahlgren 2006). Tulos liittyy osin ammatillisen kuntoutuksen myöhäiseen käynnistämisaikakohtaan, mutta myös yleisemmin kuntoutusjärjestelmän ja työmarkkinoiden toimintaan: terveysongelmaisilla ja osatyökyvyttömillä on Suomessa erityisiä vaikeuksia päästä takaisin työelämään (esim. OECD, 2008).

Suomalaisten tutkimusten mukaan eläkeväylä korostuu erityisesti niillä, joiden kuntoutus ei jatku tutkimusten, selvittelyjen ja kokeilujen jälkeen: jotka usein todetaan niiden aikana työkyvyttömiksi. Esimerkiksi koulutukseen osallistuneilla työvoimaan kuuluneiden osuus yleensä kasvaa. Työhönvalmennukseen osallistuneilla Kelan ja työ- ja elinkeinotoimistojen asi-

akkailla työssäolo lisääntyi jonkin verran (Härkäpää ym. 2013a). Tuomala (2012) vastaavasti arvioi, että työeläkekuntoutukseen osallistuminen nosti ainakin jonkin verran työsuhteessa jatkamisen todennäköisyyttä.

Kompassi-projekti oli Manner-Suomen ESR-ohjelmaan sisältynyt ja Lapin ELY-keskuksen rahoituspäätöksellä toteutunut ammatillisen kuntoutuksen projekti, joka toteutettiin vuosina 2009–2013. Hallinnoivana organisaationa toimi Lapin yliopisto, ja hankkeen muut toteuttajat olivat Lapin sh-piirin kuntayhtymän kuntoutuspoliklinikka, Lapin Kuntoutus Oy (entinen Invalidiliiton Lapin kuntoutuskeskus), Kuntoutussäätiö ja Rovaniemen kaupunki. Kaikki toteuttajat osallistuivat aktiivisesti projektin suunnitteluun ja toteutukseen. Hankkeen loppuraportti *Työtä tavoittelemassa: ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena* on saatavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-484-685-1>.

Projektin tavoitteena oli niiden henkilöiden työmarkkina-aseman parantaminen, joilla terveydelliset ja toimintakyvyn ongelmat ovat tavalla tai toisella haitanneet siirtymistä työmarkkinoille tai ammatilliseen koulutukseen. Projekti keskittyi kysymykseen, millä tavoin ja missä määrin on mahdollista kuntoutuksen ja tukitoimien avulla helpottaa siirtymiä työttömyydestä tai työkyvyttömyydestä työmarkkinoille tai koulutukseen, koulutuksesta työmarkkinoille tai palaamista sairauslomalta työhön.

Projektissa lähestyttiin kysymystä kolmella tavalla, joiden oletettiin tukevan toistensa vaikutuksia. Ensimmäinen lähestymistapa oli *asiakastyö*. Projektin yhteistyökumppaneiden kautta projektiin ohjautui henkilöitä, jotka

tarvitsivat tukea pystyäkseen siirtymään niin sanotusta passiivisesta työmarkkina-asemasta aktiiviseen, toisin sanoen työhön ja koulutukseen. Projektin käyttämiä keinoja olivat yhteinen tilannekartoitus ja sen pohjalta tehty toimintasuunnitelma, tuetun työllistymisen toimintamallin eri sovellukset, koulutussuunnittelu ja koulutuksen tuki sekä kuntoutuksen palveluohjaus. Osa hankkeen asiakkaista tarvitsi apua sosiaalisissa ja taloudellisissa asioissa, opastusta sosiaali- ja terveystoimen palvelujen käytössä tai ohjausta eläkemahdollisuuksien selvittelyihin.

Toinen lähestymistapa oli *esimieskoulutus*, jonka tavoitteena oli lisätä esimiesten valmiuksia huomioida, ottaa puheeksi ja käsitellä työssä selviytymiseen ja työssä jaksamiseen liittyviä asioita työpaikalla. Koulutus suunnattiin sekä julkisen että yksityisen sektorin esimiehille. Kolmas lähestymistapa oli *asiantuntijakoulutus*, jonka tavoitteena oli lisätä Lapin alueella toimivien erilaista tukea tarvitsevien asiakkaiden parissa työskentelevien ammattilaisten osaamista ammatillista kuntoutusta koskevissa asioissa ja sitä koskevassa yhteistyössä. Asiantuntijakoulutukseen osallistui suuri joukko Lapin kuntien sosiaali- ja terveydenhuollon, työ- ja elinkeinohallinnon, työhönvalmennuskeskusten, kuntoutuslaitosten ja yritysten työterveyshuollon edustajia. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti projektin asiakastyöhön liittyviä ratkaisuja.

Kaksi ammatillisen kuntoutuksen toimintamuotoa

Tuetun työllistymisen toimintamalli ja työhönvalmennus

Heikossa työmarkkina-asemassa olevien palveluja koskevan selvityksen (Arnkil, Spangar & Jokinen, 2012) mukaan kaikissa tarkastelluissa maissa oli pyrkimyksenä, että sosiaali- ja terveyspolitiikka ja palvelut saataisiin paremmin tukemaan työelämään pääsyä, siellä pysymistä ja mahdollisimman hyvää kuntoutumista. Selkeä viesti oli myös, että *parhaiten toimivia olivat sellaiset työelämäratkaisut, joissa pyritään mahdollisimman nopeasti järjestämään*

mahdollisimman normaali työsuhde normaaliin työelämään ja sitten eri tavoin tukemaan tämän työsuhteen toimivuutta ja vakiintumista.

Tuettu työllistyminen (*supported employment*) on ammatillisen kuntoutuksen toimintamalli, jossa Arnkilin ym. (2012) mainitsemia periaatteita noudatetaan. Siinä lähtökohtana ei ole kuntoutujan työelämävalmiuksien ja taitojen kehittäminen mahdollista tulevaa työpaikkaa varten, vaan työllistyjälle pyritään luomaan mahdollisuus kehittää valmiuksiaan ja taitojaan työpaikalla, spesifisessä työssä, työtehtäviä suorittamalla. Työpaikan etsintä ja työn räätälöinti työllistyjän kannalta mahdollisimman sopivaksi on tällöin olennainen osa kuntoutusprosessia. Työhönvalmentaja tarjoaa tukeaan sekä työllistyvälle henkilölle että hänen työnantajalleen: tavoitteena on luoda olosuhteet, joissa työllistyvä henkilö pystyisi vastaamaan mahdollisimman täysipainoisesti niihin vaatimuksiin, jota työpaikalla kyseiselle työlle asetetaan. Se voi tarkoittaa olosuhteiden sovittamista, erilaisia fyysisen työympäristön muutoksia, työaikajärjestelyjä tai työtehtävien suunnittelua työllistyvälle henkilölle sopivaksi. Tuula Kukkonen (2009) mukaan yritysten kanssa tehtävässä yhteistyössä korostuvat räätälöintiin liittyvän osaamisen merkitys ja räätälöintiä tukevien palvelujen kehittämistarpeet, joilla voisi olla merkitystä paitsi vajaakuntoisten tai osatyökykyisten henkilöiden työllistämisen kannalta myös terveysongelmaisten henkilöiden työssä pysymisen kannalta.

Tuetun työllistymisen mallissa työhönvalmentajan antama tuki työnantajalle vähentää sitä riskiä ja epävarmuutta, jota työnantaja voi tuntea ottaessaan työhön pitkään työttömänä tai työkyvyttömänä olleen henkilön. Valmentaja toimii ulkopuolisena yhteyshenkilönä, joka pitää yhteyttä työllistyneeseen henkilöön, usein myös työnantajaan, ja johon vastaavasti työnantaja tai työllistyvän henkilön esimies voi ottaa yhteyttä, jos työpaikalla syntyy ongelmia tai ristiriitoja. (Ks. Härkäpää, 2005.)

Tuetun työllistymisen toimintamallissa korostetaan yleensä niin sanottua ripeää työllistymistä. Lähtökohtana on kuitenkin, että kuntoutuja on aidosti kiinnostunut työn aloittamisesta ja motivoitunut suunniteltuihin käytän-

töihin. Sen sijaan ”riittävä työkyky” ei kuulu tuetun työllistymisen käsitteisiin. Yleensä lähdetään siitä, että hyvinkin vaikeasti vammaisen tai vaikeita mielenterveysongelmia poteva henkilö voi työllistyä, jos hän on motivoitunut työhön ja pystytään löytämään hänelle sopiva työ. Tuetun työllistymisen vaikuttavuudesta on olemassa selvää näyttöä erityisesti asiakkailta, joilla on ollut vaikeita mielenterveysongelmia: tuetun työllistymisen vaikuttavuustulokset ovat useiden tutkimusten mukaan olleet tilastollisesti merkittävästi paremmat kuin muilla toimintamalleilla saavutetut tulokset (esim. Crowther ym., 2001; Bond ym., 2008; Burns ym., 2007).

Pääosassa vaikuttavuustutkimuksia on selvitetty etupäässä tuetun työllistymisen työllistymisvaikutuksia. Muutamien tutkimusten tulokset viittaavat kuitenkin siihen, että tuetun työllistymisen hyvinvointivaikutukset - oireiden, elämänhallinnan, sosiaalisen toimintakyvyn tai sairaalahoitojen suhteen - eivät ole huonommat kuin vertailuinterventioiden (Crowther ym., 2001). Tämä tarkoittaa, että huolimatta siitä, että määrätietoinen työhön tähtäävä toiminta ei näytä ainakaan lisäävän oireita tai heikentävän hyvinvointia.

Ammatilliseen koulutukseen liittyvä tuki ja tuettu koulutus

Ammatillisen kuntoutuksen keskeinen menetelmä on ollut ammatillinen koulutus. Hyvä koulutus on perinteisesti tarjonnut parhaat mahdollisuudet työmarkkina-aseman vakiintumiseen. Esimerkiksi koulutuksessa olleet työeläkekuntoutujat olivat keskimääräistä motivoituneempia kuntoutukseen (Härkääpää & Järvikoski, 2012) ja kokivat selvästi keskimääräistä useammin kuntoutuksensa edenneen hyvin. Koulutusta saaneiden kuntoutujien hakeutuminen uusiin tehtäviin ja ammatteihin oli kuitenkin selvästi pitempiketoisempi prosessi kuin muihin kuntoutustoimenpiteisiin osallistuneilla (Tuomala, 2012).

Koulutus on usein vaativaa, ja myös niillä, jotka tavoittelevat työllistymistä koulutuksen kautta, on usein erilaisia tuen tarpeita. Kansainvälisessä kirjallisuudessa on viime vuosina puhuttu paljon tuetusta koulutuksesta (*sup-*

ported education). Sillä on silloin tarkoitettu paitsi tukea sopivalle koulutuslalle pääsemisessä myös koulutuksen aikaista tukea opintojen päätökseen saattamiseksi. Suomessa opiskelijoiden erityistarpeita pyritään ottamaan huomioon henkilökohtaisia opetuksen järjestämistä koskevia suunnitelmia laadittaessa. Muun muassa psyykkisen tuen tarpeisiin ja oppimisvaikeuksia omaavien henkilöiden erityistarpeisiin on viime vuosina kiinnitetty huomiota (esim. Reiterä-Paajanen & Haapasalo 2010).

Ulkomaisia tutkimuksia tarkastellessa selvimminkin nousee esiin tuetun koulutuksen toimintamallien kehittäminen henkilöille, joilla mielenterveyden ongelmat haittaavat suoriutumista. Heidän vaikeutensa on toisinaan pyritty ottamaan huomioon yksinkertaisin keinoin, kuten antamalla lisäaikaa tenteissä, enemmän joustavuutta tehtävien palauttamisessa tai mahdollisuutta nauhoittaa luentoja tai seminaari-istuntoja. Usein heidän on katsottu tarvitsevan myös henkilökohtaista tukea opintosuorituksiin liittyvissä asioissa: stressin käsittelyssä, ratkaisujen teossa tai itseluottamuksen kehittymisessä. Tällaista tukea on järjestetty sekä yksilöllisenä ohjauksena että erilaisissa ryhmissä, joissa vertaistuki on usein merkittävä osatekijä.

Rogers ym. (2010) ovat tehneet systemaattisen katsauksen mielenterveyskuntoutujien tuettua koulutusta koskevista tutkimuksista. He toteavat, että on alustavaa, mutta vielä riittämätöntä näyttöä, että tuetun koulutuksen ohjelmat parantavat mielenterveysongelmista kärsivien henkilöiden opintosuorituksia. Pääosa tutkimuksista perustuu kuitenkin lyhytaikaiseen seurantaan ja esimerkiksi jonkin yksittäisen kurssin suorittamiseen, joten pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei vielä voida tehdä. Niiden perusteella nähdään kuitenkin, että vaikeatkaan mielenterveyden häiriöt eivät estä opiskelijaa suoriutumasta opinnoistaan tavanomaisissa, integroiduissa olosuhteissa. Suomessa opiskelun ja opiskelukyvyn tukemiseen tähdätään muun muassa Kelan kuntoutuspsykoterapiassa, jonka yhteydet sekä ammatinvalinnan ja urasuunnittelun ohjaukseen että itse opintoja koskevaan tukeen ja ohjaukseen vaativat vielä tiivistämistä (Härkääpää ym., 2013b).

Kirjallisuudesta löytyy ainakin yksi kokeilu, jossa on yhdistetty tuetun työllistymisen ja tuetun koulutuksen ohjelmat samaan kokonaisuuteen. Silloin tuetun työllistymisen työhönvalmentaja on antanut apua myös opintojen suunnittelussa ja opiskelutaitojen kehittämisessä sekä avustanut tarpeen mukaan kontakteissa opettajiin. (Nuechterlein, 2008.) Myös koulutuksen jälkeisessä tilanteessa tarvitaan tukea työllistymiseen.

Kompassi-projektin asiakastyöstä ja sen tuloksista

Asiakastyö ja muutos asiakkaiden työmarkkina-asemassa

Kompassi-projektin asiakkaat tulivat projektiin yleensä eri yhteistyöorganisaatioiden lähettiminä. Varsinaisesta asiakkuudesta sovittiin kuitenkin vasta, kun asiakkaan kanssa käydyssä keskustelussa oli todettu asiakkaan tavoitteiden ja projektin tarjoamien toimintamuotojen vastaavan riittävän hyvin toisiaan. Kaikkien projektiin lähetettyjen asiakkaiden kanssa ei asiakassuhdetta solmittu, vaan todettiin, että asiakkaan ensisijaiset tarpeet ja tavoitteet olivat sellaisia, että projekti ei voinut niihin vastata. Asiakkaita projektissa oli kaikkiaan 116. He olivat pääasiassa terveysongelmaisia tai osatyökykyisiä työnhakijoita tai kuntoutustuelta tai työkyvyttömyyseläkkeeltä paluuta työelämään yrittäviä; mukana oli myös muutama sairauslomalta työhön palaamista yrittävä. Asiakkaat tulivat projektiin myös monenlaisin odotuksin (Outila & Arola, 2013). Leimallista asiakaskunnalle oli kuitenkin pitkä työttömyys tai työvoiman ulkopuolella oleminen: 83 % kaikista asiakkaista oli ollut asiakkuuden alkaessa pidempään kuin vuoden poissa työstä.

Projektin asiakastyö jakautui karkeasti kolmeen osaan (Arola & Sirviö, 2013). Projekti tarjosi ensinnäkin tuetun työllistymisen palveluita, joiden avulla pyrittiin määrätietoisesti työskentelemään työllistymistavoitetta kohti. Lähtökohtana projektia käynnistettäessä oli kuitenkin, että asiakastyö ei voisi perustua pelkästään tuetun työllistymisen (*supported employment*) toimintamallin käyttöön,

vaan tavoitteena oli kehittää Lapin malli ammatillisen kuntoutuksen toteutukseen. Toiseksi projekti tarjosi asiakkaille tukea ammatillisten koulutustarpeiden arvioinnissa, koulutuksen suunnittelussa ja opiskelupaikan saamisessa. Koulutus oli joillakin puuttuvan ammatillisen koulutuksen hankkimista, toisilla osaamisen päivittämistä. Monella koulutusvaihe toteutui osittain työpaikalla tai yhdistyi työhön. Osatutkintoja voitiin suorittaa palkkatukityön yhteydessä. Muutamat asiakkaat olivat oppisopimuskoulutuksessa. Projektin tuki koulutuksen aloittavilla asiakkailla koski ensi sijassa alan valintaa ja koulutukseen pääsyä sekä työhönvalmentajan tukeen esimerkiksi koulutusta ja palkkatukea yhdistävissä ratkaisuissa. Kolmanneksi projekti tarjosi asiakkaille kuntoutuksen palveluohjausta esimerkiksi silloin, kun asiakkaalla oli sellaisia taloudellisia, sosiaalisia tai terveydellisiä ongelmia, joiden käsittely oli tarpeen ennen työllistymiseen tähtäävää työskentelyä (Juopperi ym., 2013). Palveluohjauksen avulla voitiin tukea asiakasta myös kuntoutumisprosessin myöhemmissä vaiheissa. Erilaisia palveluohjauksellisia tarpeita asiakkailla oli paljon, ja yhteistyöorganisaatioiden kanssa keskusteltiin paljon projektin palvelutarjonnasta ja asiakasvalinnan tarpeellisuudesta.

Asiakkaiden kuntoutumis- tai työllistymisprosessit olivat monenlaiset (Arola ym., 2013). Projektin kuluessa oli työsuhteessa kaikkiaan 47 asiakasta (40 %). Heistä 20 oli tavanomaisessa ansiotyössä avoimilla työmarkkinoilla ja 27 palkkatukityössä. Ammatillisessa koulutuksessa oli asiakkaista 31 (27 %). Heistä kolme oli oppisopimuskoulutuksessa, ja viiden kohdalle löytyi toimiva ammatillisen koulutuksen ja palkkatukityön yhdistelmä. Erilaisia työkokeilu- ja työharjoittelujaksoja ja valmentavaa koulutusta käytettiin varsin paljon. Asiakkuuden päättyessä 26 % asiakkaista oli työssä ja 15 % koulutuksessa. Asiakkuuden aikana tapahtunut siirtymä passiivisesta työmarkkinatilanteesta aktiiviseen oli 30 prosenttiyksikköä.

Selvää on, että tällaisten tulosten kokonaisarviointi on vaikeaa ilman vertailuryhmiä. Kun otetaan huomioon projektin asiakkaiden varsin monimuotoiset ja vaativat elämäntilanteet, ajankohtaan liittyvä taloudellinen ja yh-

teiskunnallinen epävarmuus sekä Lapin keskimääräistä heikompi työllisyystilanne, tulos voidaan katsoa varsin kohtuulliseksi. Karkeana vertailukohtana voidaan pitää Kelan työhönvalmennuksen vastaavia tuloksia (Härkäpää ym. 2013a), jossa rekisteritietoihin perustuvien tietojen mukaan työllisten tai opiskelijoiden määrä oli työhönvalmennuksen jälkeisen vuoden lopussa kasvanut kuudella prosenttiyksiköllä. Vertailu on sikäli mielekäs, että sekä Kompassin asiakkaiden että Kelan työhönvalmennukseen osallistuneiden keskimääräinen arvio työkyvystään (asteikolla 0–10) sijoittui luokkaan ”alentunut”, toisin sanoen projektiin ohjautuneet asiakkaat olivat koetun työkykynsä suhteen samankaltaisessa tilanteessa kuin Kelan työhönvalmennukseen, erityisesti mielenterveyskuntoutujien työhönvalmennukseen osallistuneet.

Työkokeilu, palkkatuki ja työolosuhteiden järjestelytuki osana tuettua työllistymistä

Tuetussa työllistymisessä (supported employment) lähtöajatuksena on työllistyminen avoimille työmarkkinoille työhönvalmentajan tuen avulla; palkkatuki ei siihen kuulu. Suomalainen palkkatukityömalli voidaan kuitenkin liittää siihen tukemaan osaltaan siirtymistä avoimille työmarkkinoille, samaan tapaan kuin työkokeilu- tai työharjoittelujaksot. Kompassi-projektissa käytettiin melko paljon – ei kuitenkaan systemaattisesti – sekä eri kuntoutusjärjestelmien järjestämää työkokeilua että myös palkkatukea auttamassa työn saamista. Oli kuitenkin työnantajia, jotka olivat halukkaita työllistämään ilman palkkatukea. Muodostuneista työsuhteista noin 40 % oli avointen työmarkkinoiden työsuhteita ja siis yli puolet perustui palkkatuen käyttöön.

Terävän ym. (2011) mukaan palkkatuella työllistetään usein ilman, että työnantajalla olisi aikomusta työllistää pysyvään suhteeseen myöhemmin; palkkatukijaksot johtavat siten toivottua harvemmin pysyviin työsuhteisiin. Tämän vuoksi projektissa pyrittiin huolehtimaan siitä, että palkkatukijaksot olisivat ”riittävän” pitkiä. Oletettiin, että tällöin työntekijällä olisi mahdollisuus myös oppia ja kehittyä

työsuhteessa, toisin sanoen hankkia niitä valmiuksia, joita pysyvemmän työpaikan saaminen samassa tai toisessa työpaikassa mahdollisesti edellyttää. Tavoitteena oli myös, että työhönvalmentajan antama tuki auttaisi asiakasta hyödyntämään palkkatukijaksonsa paremmin ja lisäksi pysyvään työsuhteeseen työllistymisen mahdollisuuksia. Sitä, missä määrin tällaisiin vaikutuksiin päästiin, ei ole mahdollista arvioida hankkeen toiminta-ajan puitteissa.

Suomessa käytetään työolosuhteiden järjestelytukea vaikeasti työllistyvien henkilöiden työllistämisen tukena erittäin vähän, vaikka sitä voidaan käyttää sekä fyysisten työolojen edellyttämiin muutoksiin että myös toisen henkilön antamaan tukeen. Kompassi-projektissa työolosuhteiden järjestelytukea käytettiin muun muassa tukemaan toisen työntekijän toimesta toteutettua huolellista työhön perehdyttämistä, jota ei tiettävästi ollut Lapin alueella aikaisemmin lainkaan käytetty.

Työnantajanäkökulma

Yhteistyötä asiakkaiden työllistymisessä tehtiin sekä yksityisen, kolmannen ja julkisen sektorin työpaikkojen kanssa. Jukka Karhun (2013) pienimuotoinen tutkimus valottaa kiinnostavalla tavalla työnantajien kokemuksia. Tutkimus perustuu seitsemän työnantajan haastatteluihin, joten yleistyksiä haastattelujen perusteella ei juuri voida tehdä. Tässäkin, kuten monessa aikaisemmassa projektissa, kävi ilmi, että moni työnantaja tuntee huonosti työ- ja elinkeinohallinnon tarjoamia tukimahdollisuuksia eikä siten osaa ottaa niitä huomioon työllistämistä harkitessaan. Erityisen vähän oli tietoa työolosuhteiden järjestelytuesta. Toiset työnantajat pitivät palkkatukeen liittyvää paperityötä liian hankalana.

Haastatellut työnantajat kertoivat ottavansa mielellään vastaan työhönvalmentajan antaman tuen työkokeilu- tai -harjoittelujakson aikana tai varsinaisessa työllistämisvaiheessa. He kokivat sen hyödylliseksi, ja moni haastatelluista totesikin, että tällaisesta työhönvalmentajan aktiiviseen tukeen perustuvasta tuetusta työllistymisestä tulisi tehdä pysyvä käytäntö. Projektin kokemukset osoittavat, että aktiivi-

nen yhteistyö työnantajien kanssa voi luoda mahdollisuuksia vaikeankin elämänhistorian omaavan henkilön työllistymiseen. Joku totesi, että ei ilman projektin antamaa taustatukea olisi ryhtynyt työllistämään pitkään työvoiman ulkopuolella ollutta työnhakijaa. Mallin etuja korostettiin verraten sitä muun muassa työhallinnon työharjoitteluun tai tukityöllistämiseen, joissa ongelmaksi nähtiin yhteyshenkilön vaikea tavoitettavuus ja seurannan puute.

Asiakastyön kolme työnjakomallia

Projektin asiakastyötä tehtiin kolmen kuntoutussuunnittelijan voimin, ja kaiken asiakastyön lähtökohdaksi otettiin asiakkaan tavoitteet, toiveet ja tarpeet. Projektin kuluessa keuhkotiimi kolmea työjakomallia, koska haluttiin saada kokemuksellista tietoa siitä, millaisia etuja ja ongelmia erilaisissa toteutustavoissa oli (Arola & Sirviö, 2013). Ensimmäinen malli oli *henkilökohtaisen tukihenkilön malli*. Siinä kullakin asiakkaalla oli oma tukihenkilö, kuntoutussuunnittelija, kuntoutusprosessin kaikissa vaiheissa: aluksi asiakkaan tavoitteita ja tarpeita selvitettyä, sen jälkeen toimintasuunnitelmaa rakennettaessa ja lopuksi suunnitelman toteutusvaiheessa aina työt etsintään ja työssä tukemiseen saakka. Toinen kokeiltu malli oli *parityöskentelymalli*. Siinä kullakin asiakkaalla oli kaksi ohjaajaa, joista toinen vastasi niin sanotusta kuntoutuksen palveluohjaukseen liittyvistä kysymyksistä ja toinen työllistymiseen ja ammatilliseen koulutukseen tähtäävästä toiminnasta. Kolmas malli oli *yhteistoiminnallinen malli*, joka perustui kuntoutussuunnittelijoiden pidemmälle eriytyneeseen työnjakoon. Siinä yksi kuntoutussuunnittelijoista toimi palveluohjauksen tehtävissä, toinen työhön ja koulutukseen valmentajana ja kolmas keskittyi työnetsintään. Tämä malli painotti hyvää yhteistyötä kuntoutussuunnittelijoiden välillä.

Asiakastyössä lähdettiin siis liikkeelle eriytymättömästä työnjaosta, jossa painotettiin kuntoutusprosessin aikaista luottamuksellista yhteistyötä asiakkaan ja omaohjaajan välillä. Henkilökohtaisia valmentajia käytetään nykyään monella muullakin sektorilla kuin huippu-urheilussa ja kuntoutuksen alueella. Tällä mal-

lilla on selvät hyvät puolensa: siinä opitaan tuntemaan kumppanin vahvuudet ja heikkoudet, ja siten suunnittelemaan seuraavat vaiheet aina edellisten pohjalta. Vähitellen siirryttiin kuitenkin eriytyneempään työnjakoon, jonka avulla pyrittiin varmistamaan, että työllistymistavoitteisella työskentelyllä olisi riittävän näkyvä asema asiakastyössä: pyrittiin pitämään työ toiminnan fokuksena unohtamatta kuitenkaan asiakkaan muita palvelutarpeita. Kolmannessa vaiheessa haluttiin vielä korostaa työn etsinnän roolia ammatillisessa kuntoutuksessa, jolloin yksi kuntoutussuunnittelija sai vastuulleen selvittää työmahdollisuuksia sekä yksityisen, kolmannen sektorin että julkisen sektorin työpaikoilla.

Asiakkuuden päättyessä 49 % projektissa viimeksi aloittaneesta kolmanneksesta oli työssä tai koulutuksessa projektin päättyessä, kun vastaava osuus ensimmäisillä asiakkailla oli 33 %. Eroon voivat luonnollisesti vaikuttaa monenlaiset, myös esimerkiksi asiakasvalintaan liittyvät tekijät. Niiden asiakkaiden osuus, jotka olivat olleet projektiin tullessaan yli kaksi vuotta työelämän ulkopuolella, oli alkuvaiheen asiakkailla hieman loppuvaiheen asiakkaita suurempi, mutta toisaalta koettu työkyky oli heillä jonkin verran parempi kuin viimeisellä kolmanneksella.

Projektin työntekijöiden kokemus oli, että projektin loppuvaiheessa käytetty palveluohjaajan, työhönvalmentajan ja työnetsijän yhteistyömalli toimi parhaiten pitkään työelämän ulkopuolella olleiden ja terveysongelmaisten asiakkaiden kuntoutuksessa. Tällaisessa mallissa on mahdollista suunnata palvelu asiakkaan tarpeiden mukaan ja samalla huolehtia siitä, että perustavoite, työelämään siirtyminen, pysyy toiminnan keskiössä. Kun asiakkaiden monimuotoisten palvelutarpeiden selvittely ja järjestäminen on palveluohjaajan tehtävänä, työskentely työhönvalmentajan kanssa voidaan selvästi rajata asiakkaan työllistymistä tukevaan toimintaan: valmentavaan toimintaan, sopivien työpaikkojen tutkailuun, työssä tukemiseen ja yhteistyöhön työpaikan kanssa. Työnetsijän tehtävänä tässä mallissa oli työnantajasuhteiden luominen ja sopivien töiden etsiminen ja räätälöinti. Tällainen työn-

jako vastaa ehkä parhaiten myös niitä periaatteita, joita kansainvälisissä, tutkimusnäyttöön perustuvissa tuetun työllistymisen laatuksikriteereissä on korostettu.

Lopuksi

Tuetun työllistymisen ja oppimisen toimintamallia on perinteisesti sovellettu erityisesti mielenterveyskuntoutujien (esim. Valkonen & Harju, 2005) tai kehitysvammaisten henkilöiden (esim. Pirttimaa, 2003) työllistymiseen. Kompassi-projektissa sovelletussa muodossa se soveltuu hyvin myös muiden asiakasryhmien palvelumuodoksi (ks. myös Härkäpää & Peltola, 2005). Myös pitkään työelämän ulkopuolella olevat pystyivät käyttämään palvelua hyväkseen. Selvimmin hyvien tulosten saavuttamista vaikeutti asiakkaan itse ilmaisema tavoitteiden ambivalenssi, erityisesti eläkeorientaatio, ja siihen liittyen heikko motivaatio työllistymiseen. Vähäistä motivaatiota ei kuitenkaan voitu tulkita yksilön ominaisuudeksi, vaan se oli sitoutunut työmarkkinoiden tarjoamiin vähäisiin mahdollisuuksiin. Tällaisetkaan asiat eivät muodostuneet ehdottomaksi esteeksi työhön tai koulutukseen menoon, mutta merkitsivät yleensä pidempää valmistautumisaikaa.

Tuetun työllistymisen toimintamallissa on kuitenkin sama ongelma kuin muussakin ammatillisessa kuntoutuksessa: toimintamalli ei varsinaisesti lisää työpaikkoja. Se soveltuu erityisen hyvin tilanteisiin, joissa yrityksillä tai julkisilla työpaikoilla on mahdollisuuksia työllistää ja sellaisia työvoimatarpeita, joita paikkaamaan ei ole vielä hankittu työntekijöitä. On selvää, että jos työllisyystilanne on heikko eikä työllistämismahdollisuuksia ylimalkaan katsota olevan, toimintamallin rajat tulevat vastaan. Lapissa työllisyystilanne alkoi projektin käynnistämisen aikoihin kehittyä huonompaan suuntaan. Tällaisessa tilanteessa tarvittaisiin tuetun työllistymisen toimintamallin rinnalla muun muassa sellaista sosiaalista yritystoimintaa, joka luo aidosti lisää työpaikkoja alueelle. Tämä edellyttäisi Grönbergin ja Kostilaisen (2012) mukaan muun muassa lainsäädännöllisiä muutoksia, jotka koskisivat erityisesti osatyökykyisten ja pitkäaikaistyöttömien mahdol-

lisuuksia työntekoon, työhönvalmennukseen ja koulutukseen, sekä työvalmennuksen saataavuuden ja resurssien lisäämistä. Terveysongelmaisten ja osatyökykyisten työelämämahdollisuuksia parantavia toimenpiteitä ollaan parhaillaan suunnittelemassa (Osatyökykyiset..., 2013).

Aila Järvikoski, kuntoutustieteen professori emerita, Lapin yliopisto

YTM Anne-Mari Arola oli Kompassi-projektin projektipäällikkö

YTM Tiina Outila oli Kompassi-projektin projektikoordinaattori

Kristiina Härkäpää, kuntoutustieteen professori, Lapin yliopisto

Lähteet

- Ahlgren Å (2006) Vocational rehabilitation, work resumption and disability pension. A register-study of cases granted vocational rehabilitation by social insurance offices in a Swedish county. Stockholm: Dept of Public Health Sciences, Karolinska Institutet.
- Arnkil R, Spangar T & Jokinen E (2012) Selvitys heikossa työmarkkina-asemassa olevien palveluista Pohjoismaissa, Iso-Britanniassa, Saksassa ja Ranskassa. Työ ja yrittäjyys. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 10/2012. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Arola A-M, Härkäpää K & Järvikoski A (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti,
- Arola A-M & Sirviö J (2013) Kompassi-projektin toimintamallin lähtökohdat ja muotoutumisen vaiheet. Teoksessa: Arola A-M ym (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti, 28–43.
- Arola A-M, Outila T, Härkäpää K & Järvikoski A (2013) Muuttuivatko asiakkaiden elämäntilanteet ammatillisen kuntoutusprosessin aikana? Teoksessa: Arola A-M ym (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti, 130–147.
- Bond G, Drake RE & Becker DR (2008) An update of randomized controlled trials of evidence-based supported employment. *Psychiatric Rehabilitation Journal* 31(4): 280–90.
- Burns T, Catty J, Becker T et al (2007) The effectiveness of supported employment for people with severe mental illness: a randomized controlled trial. *Lan-*

- cet 370: 1146–52.
- Crowther R, Marshall M, Bond GR & Huxley P (2001) Vocational rehabilitation for people with severe mental illness. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Issue 2. Art. No. CD003080. DOI:10.1002/14651858.CD003080.
- Grönberg V & Kostilainen H (2012) Sosiaalisten yritysten tial ja tulevaisuus. Yhteinen yritys -hankkeen loppuraportti. Työ ja yrittäjyys 12. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.
- Härkäpää K (2005) Tuetun työllistymisen periaatteet ja tuoksellisuus. Teoksessa: Härkäpää K & Peltola U (toim) Maahanmuuttajien tuetun työllistymisen tukeminen ja kuntoutusluotsaus. Majakka-Beacon -hankkeen loppuraportti. Työselosteita 29. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 3050.
- Härkäpää K, Harkko J & Lehtikoinen T (2013a) Työhönvalmennus ja sen kehittämistarpeet. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 128. Helsinki: Kela. (<http://hdl.handle.net/10138/42487>)
- Härkäpää K, Junttila O, Järvikoski A & Lindfors O (2013b) Changes in studying abilities as perceived by students attending psychotherapy. *British Journal of Guidance and Counselling*. (DOI:10.1080/03069885.2013.857759).
- Härkäpää K & Järvikoski A (2012) Mikä motivoi työeläkekuntoutukseen? Teoksessa: Gould R, Härkäpää K, Järvikoski A (toim) Toimiiko työeläkekuntoutus? Tutkimuksia 01/2012. Helsinki: Eläketurvakeskus, 145–161.
- Härkäpää K & Peltola U (toim.) (2005) Maahanmuuttajien työllistymisen tukeminen ja kuntoutusluotsaus. Kuntoutussäätiön työselosteita 29/2005. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Juopperi T, Arola A-M & Sirviö J (2013) Palveluohjaus osana ammatillisen kuntoutuksen projektia. Teoksessa: Arola A-M ym (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti, 76–85.
- Karhu J (2013) Vajaakuntoisten henkilöiden työllistäminen ja tuetun työllistymisen merkitys työnantajien näkökulmasta. Teoksessa: Arola A-M ym (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti, 111–129.
- Kukkonen T (2009) Vastuun uusjako. Vajaakuntoisten työkyky ja työllistyminen yrityksen näkökulmasta. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 102. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Lind J, Aaltonen T, Autti-Rämö I & Halonen J-P (2009) Kelan kuntoutuksen vuonna 2003 päättäneet. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 105. Helsinki: Kela.
- Lind J, Toikka T, Heino P & Autti-Rämö I (2013) Aslak- ja Tyk-kuntoutujien työuran jatkuminen rekisteritietojen perusteella. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita. Helsinki: Kela.
- Mannila S (1993) Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien terveysongelmaisten elämäkulusta. Tutkimuksia 41/1993. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Nuechterlein KH, Subotnik KL, Turner LR, Ventura J, Becker DR & Drake RE (2008) Individual placement and support for individuals with recent-onset schizophrenia: Integrating supported education and supported employment. *Psychiatric Rehabilitation Journal* 31(4): 340–349.
- OECD (2008) *Sickness, disability and work: Breaking the barriers*. Vol. 3: Denmark, Finland, Ireland and the Netherlands. Paris: OECD.
- Osatyökykyiset työssä -ohjelma. Osatyökykyisten työllistymistä edistävien säädösmuutostarpeiden ja palvelujen arviointi. Sosiaali- ja terveysturvan raportteja ja muistioita 2013:37. Helsinki.
- Outila T & Arola A-M (2013) Millaisista tilanteista ammatillisen kuntoutuksen projektiin? Teoksessa: Arola A-M ym (toim) (2013) Työtä tavoittelemassa. Ammatillisen kuntoutuksen projekti tarkastelun kohteena. Lapin yliopisto & Kompassi-projekti, 44–60.
- Pirttimaa R (2003) Tuetun työllistymisen alkuvaiheet ja kehittyminen Suomessa. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Reiterä-Paajanen U & Haapasalo S (2010) Oppimisvalmennus aikuisten oppimisvaikeuksien kuntoutusmuotona. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Rogers ES, Kash-MacDonald M, Bruker D & Maru M (2010) Systematic review of supported education literature, 1989-2009. Boston: Boston University, Center for Psychiatric Rehabilitation. (www.bu.edu/drrk/research-syntheses/psychiatric-disabilities/supported-education/)
- Suikkanen A, Lindh J & Linnakangas R (2010) Ammatillisen kuntoutuksen kautta työkyvyttömyyseläkkeelle? Kelan vajaakuntoisten ammatillisessa kuntoutuksessa olleiden henkilöiden asema työmarkkinoilla vuosina 1998–2006. *Kuntoutus* 33(4): 21–37.
- Terävä E, Virtanen P, Uusikylä P & Köppä L (2011) Vaikeasti työllistyvien tilannetta ja palveluita selvittävä tutkimus. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 23/2011. Helsinki: Edita.
- Tuomala J (2012) Vaikuttaako työeläkekuntoutus työssä jatkamiseen? Teoksessa: Gould R, Härkäpää K, Järvikoski A (toim) Toimiiko työeläkekuntoutus? Tutkimuksia 01/2012. Helsinki: Eläketurvakeskus, 163–191.
- Valkonen J & Harju S (2005) Ihmisen arvoinen diili. Tuetun työllistymisen hankkeen toimeenpano ja tulokset. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 73/2005.